

КОМПАРАТИВНІ ДІАЛЕКТНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ГОВІРЦІ СЕЛА ЄЛИЗАВЕТІВКИ МАР'ІНСЬКОГО РАЙОНУ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

О. А. Григоренко, Аксьонова І. О.

Анотація. Стаття присвячена аналізу компаративних фразеологізмів східностепової говірки. Фразеологізми було охарактеризовано за структурою, граматичною функцією, семантикою порівняльного компонента. Для аналізу використано описовий та порівняльний методи. За граматичною відповідністю виявлено фразеологізми на позначення стану, дії та характеристики людини (прикметник, прислівник і дієслово); структурно сполуки було поділено на члени речення (підмет, додаток, означення, обставина). Дослідження семантики виявило наявність конотації – негативної, рідше – позитивної.

Ключові слова: компаративний діалектний фразеологізм, порівняльний компонент, говірка, діалект.

Фразеологізми є невід'ємною частиною лексичного складу кожної говірки, у них зафіксовані фрагменти численних вірувань і звичаїв, що сьогодні нерідко вже втратили будь-яку мотивацію й сенс. До того ж, сталі звороти містять усебічну картину навколишнього світу, характеризують родинні стосунки і вчинки людей, щоденний побут і трудову діяльність, зовнішність особи та її фізіологічні потреби, фізичні вади й моральні якості людини.

У другій половині ХХ ст. питання діалектної компаративної фразеології порушено в роботах М. Алефіренка, Г. Доброльожі, А. Івченка, В. Мокієнка, О. Юрченка, В. Білоноженко, І. Гнатюк та ін. На діалектному матеріалі фразеологізми досліджено в роботах: В. Лавера (діалекти карпатського регіону); Н. Бабич (буковинські); Ю. Прадіда (бойківські); М. Олійник (гуцульські); Г. Ступінської (лемківські); В. Чабаненка (нижньонадніпрянські); Л. Ройзензона (слобожанські); Т. Грици, А. Поповського (степові); О. Плетневої (центральнослобожанські); К. Глуховцевої, І. Мілевої, Р. Міняйла, Н. Скоробагатко, В. Ужченка, Д. Ужченка (східнослобожанські, східностепові) [3].

Серед мовознавців досі не існує єдиного підходу до визначення поняття «фразеологічна одиниця» (ФО). Цей термін був уведений В. Виноградовим для позначення тих сполук, які не утворюються в процесі мовлення, а відтворюються за традицією [1, с. 27]. В. Жуков називає фразеологізмом «стійку нарізно оформлену відтворювану одиницю мови, наділену цілісним значенням, здатну сполучатися з іншими словами» [2, с. 102]. На думку М. Шанського, фразеологічна одиниця – «це відтворювана одиниця мови з двох чи більше наголошуваних компонентів слівного характеру, фіксована (тобто постійна) за своїм значенням, складом і структурою» [2, с. 102].

Фразеологізмом можна назвати семантично пов'язане сполучення слів, яке, на відміну від подібних до нього за формою синтаксичних структур, не створюється у процесі мовлення, а відтворюється у вигляді фіксованої конструкції з властивими їй лексичним складом і значенням.

Фразеологічний склад мови має системний характер, але не є звичайною сукупністю ізольованих фразеологізмів. Фразеологічна одиниця – елемент фразеологічної системи, якій властиві певні закономірності, оскільки вона є впорядкованою множиною [2, с. 37].

Фразеологічна система – це традиційна єдність системних відношень між компонентами фразеологічних одиниць і ФО між собою на основі їх структурно-семантичних особливостей [4, с. 52].

Фразеологічні одиниці як знаки вторинного найменування мають потужний емоційно-експресивний та оцінний потенціал. Серед таких відносно стійких сполучень слів з цілісним значенням вирізняються компаративні фразеологічні одиниці (КФО) – замітники певних назв понять, процесів, якостей, прями номінації яких у певному дискурсивному оточенні не є влучними. Пізнаючи світ, людина йде від відомого до невідомого. Невідоме порівнюється з відомим. Порівняння виступає в пізнанні як форма відображення найбільш загальних

властивостей і відношень об'єктивної дійсності і, по-друге, як засіб пізнання тих самих властивостей і відношень.

Компаративними (від лат. *comparatives* – порівняльний) фразеологічними одиницями називають стійкі та відтворювані словосполучення, фразеологічна специфіка яких ґрунтується на традиційному порівнянні. Для досягнення стилістичного урізноманітнення використовуємо рівнозначні терміни *компаративема*, *компаративна фразема*, *компаративна фразеологічна сполука*, *порівняльний фразеологізм*, *стійке народне порівняння*. Структурно-семантична своєрідність компаративних фразеологізмів полягає в тому, що характеристика якості або дії відбувається через порівняльну групу або порівняльне підрядне речення, що вводиться сполучниками *як*, *мов*, *немов*, *наче*, *неначе*.

Порівняльні фразеологізми – це, як правило, двокомпонентні структури, перший елемент яких називає властивість чи якість, дію чи стан суб'єкта. Другий компонент, порівняльний (порівняльна група або порівняльне підрядне речення), вводиться сполучником. В. Огольцев виокремлює в порівнянні такі компоненти: 1) елемент А – те, що порівнюється (суб'єкт порівняння); 2) елемент В – те, з чим відбувається порівняння (об'єкт); 3) елемент С – спільна ознака порівнюваних предметів, явищ, дій, ознак (основа порівняння). Наприклад: *руки* (А), *як у жаби* (В) = холодні (С); *кусається* (А), *як муха у спасівку* (В) = гонориста (С).

Мета статті – здійснити системний аналіз компаративних діалектних фразеологізмів говірки с. Єлизаветівки Мар'їнського району Донецької області, ураховуючи їх структуру, граматичну функцію, семантику порівняльного компонента, зрощеність і метафоризацію сполук.

Залежно від того, який принцип покладено в основу кожної з класифікацій фразеологізмів (семантичний, стилістичний, структурний, граматичний, генетичний), розрізняють відповідні їх типи.

За **структурою** одні фразеологізми нагадують словосполучення, інші – речення. Порівняльний елемент фразеологізму може містити декілька позицій (підмет, присудок, додаток, означення, прикладка, обставина), які можна відновити з виразу, уявивши, що він ужитий у прямому значенні. Це дасть можливість визначити, конструкції якої складності переважають у діалектному мовленні говірки.

У селі Єлизаветівці зібрано 69 компаративних діалектних фразеологічних одиниць. Компаративні фразеологізми можуть бути згрупованими за **граматичною подібністю**. Фразеологізми уточнюють поняття – *дію*, *характеристику*, *обставину*, становлячи щось середнє між членом речення і підрядним реченням. Порівняльний фразеологізм вживається у складі простого речення, заступаючи один з його членів: означення, обставину, присудок і підводячи його, за висловом В. Виноградова, під певні граматичні категорії слів: прикметників, прислівників, дієслів [4, с. 24].

Отже, всі КФО можна згрупувати за структурою порівняльної частини і за граматичним значенням таким чином:

Структура порівняльної частини: підмет+присудок

Така структура притаманна фразеологізмам **прислівникового** значення: *як кіт наплакав* (мало), *як мокро горить* (повільно), а також структури, поширені іншими членами: *як рак на горі свисне* (ніколи); *як жарений петушок у жопу кльоне* (пізно); **дієслівного** значення: *як лизень злизав* (пропав); *як корова язиком злизала* (зник).

Структура порівняльної частини: підмет і обставина місця

Одиниці **прислівникового** типу: *як риба в воді* (комфортно); *як п'яте колесо до воза* (недоречно); *чхає, як кошенятко в попелі* (тихенько); *ростуть, як гриби після дощу* (рясно); *вискочив, як Пилип з конопель* (раптово); *спішить, як голій у сорочку* (швидко); **дієслівного** типу: *розхвастався, як жаба на купілі* (хвастається); *упёрлося, як сліпе теля в яму* (потрапив у безвихідне становище); *як більмо на оці* (заважає); **прикметникового** типу: *крутиться, як гімно в ополонці*, *як доббий бублик у помийниці* (вертлявий), *прилип, як ріп'ях до сраки*

(приставучий); кусається, як муха у спасівку (гонориста); плаває, як вареник у маслі (багатий, добре пристосований).

Структура порівняльної частини: підмет і додаток

Фразеологізми **прислівникового** типу: дивиться, як середа на п'ятницю (з-під лоба); пише, як курка лапою (неакуратно); боїться, як чорт ладану (дуже); набрався, як собака бліх (багато проблем, справ, речей); як на корові сідло (негарно, не личить); держись, як воши кожуха (тримайся за вигідну людину); компаративами **дієслівного** типу: наївся, як дурень мила (переїв); круте ним, як циган сонцем (розпоряджається чимось на власний розсуд); носиться, як дурень з писаною торбою (турбується, опікає); **прикметникового** типу: воно тобі нужне, як зайцеві стоп-сигнал (непотрібний); прилип, як до Ганни Пилип (набридливий); дурний, як сало без хліба; похожий, як свиня на коня, тіке шерсть не така (несхожий).

Структура порівняльної частини: частина складеного дієслівного присудка

Фразеологізми **прислівникового** типу: сказав, як одрізав (впевнено); як в око вліпив (влучно); як дурному з гори котіться (легко); **дієслівного** типу: як у воду дивився (прорахував, передбачив, вгадав).

Структура порівняльної частини: додаток

Фразеологізми **прислівникового** типу: заживає, як на собаці (швидко); на віку, як на довгій ниві (важко); жить, як у Христа за пазухою (заможна); сили багато, як у горобця під коліном (мало); як горохом об стіну (марно); **дієслівного** типу: як на голках (хвилюється); руки, як у жаби (замерз); **прикметникового** типу: очі, як у Сірка (хитрий); як з голодного краю (голодні); на голові, як у дурного на хаті (неохайний).

Структура порівняльної частини: означення

Фразеологізми **прислівникового** типу: кричить, як ошпарений (голосно); стоїть, як укопаний (нерухомо); **дієслівного** типу: бігає, як у жопу вжарений (поспішає); **прикметникового** типу: сидить, як засватана (сором'язлива).

Структура порівняльної частини: прикладка, поширена прикладка

Фразеологізми **прислівникового** типу: біжить, як сімнадцятка (швидко); налетіли, як сороки (багато); заховав, як котове сало (добре); знає, як свої п'ять пальців (добре); ганять її нада, як Сидорову козу (дуже); кричить, як свиня недорізана (голосно); **дієслівного** типу: синій, як пуп (замерз); замерз, як цуцик; допоможе, як мертвому припарки (не допоможе); **прикметникового** типу: він, як комашка, а вона – як бжоло (працьовиті); мокрий, як хлюц (мокрый); язик, як лопата, як помело (балакучий); простий, як двері, як п'ять копійок (простий); така красива, як собака сива; тупий, як сибірський валянок; дівчина гарна молода, а не як переспівша диня; дурний, як сто пудів (пудів) диму.

Найчастіше в досліджуваній говірці зустрічаються компаративні фразеологізми прислівникового типу (33 одиниці), що мають форму прикладки (заховав, як котове сало; знає, як свої п'ять пальців). Вони у своїй більшості реалізують ознаку дії (кричить, як ошпарений; почувається, як риба в воді). Прикметникові сполуки здебільшого виконують характеризуючу функцію щодо людини (мокрый, як хлюц; дурний, як сто пудів диму). Найменше спостерігається компаративем дієслівного типу (15 одиниць) форми означення (бігає, як у жопу вжарений (поспішає)).

За цілісною семантикою всього фразеологізма об'єднуються в синонімічні ряди: кричить, як ошпарений // як свиня недорізана; руки, як у жаби // замерз, як цуцик // синій, як пуп; як корова язиком злизала // як лизень злизав; язик як лопата // як помело; простий як двері // як п'ять копійок; тупий, як сибірський валянок // як сто пудів (пудів) диму // як сало без хліба.

Крім того, класифіковані нами діалектні компаративні фразеологізми можуть об'єднуватися за **семантикою порівняльного компонента** у гнізда. Найпоширенішим виявився тваринний порівняльний компонент (курка, кіт, чорт, корова, собака, свиня, муха тощо) – 28 одиниць; приблизно стільки ж компаративем на порівняння понять із

неживими предметами (*пуп, середа, сало, сто пудов диму*) (25 одиниць); порівняння з людьми (*дурень, циган, Пилип, сімнадцятка*) відбувається рідше (10 одиниць).

Структури компаративем характеризуються **різним ступенем зрошеності й метафоризації складників**. Є сполуки, у яких елемент С (спільна ознака порівнюваних предметів, явищ, дій, ознак) виступає фразеологізованою частиною нарівні з порівняльним елементом і не припускає заміни його на інше слово або існування вислову без нього (*держись, як вош кожуха; розхвастався, як жаба на купілі*). Яскраво таке явище можна побачити у римованих і ритмізованих сполуках (*така красива, як собака сива; прилип, як до Ганни Пилип*). Інші сполуки є вільнішими, вживання при них порівняльної основи факультативне або й зовсім непотрібне (*грошей осталося як кіт наплакав; віник наш як корова язиком злизала*).

Отже, порівняльні фразеологізми-члени речення й пояснювальні речення можуть вимагати обов'язкового вживання компонента С: чхає, як кошенятко в попелі; воно тобі нужне, як зайцеві стоп-сигнал; а можуть функціонувати у мовленні без нього: я тут як риба в воді; у нього очі, як у Сірка.

Дослідження показало, що в зазначеній східностеповій говірці переважають структури з обов'язковим вживанням елемента С (спільної ознаки порівнюваних предметів, явищ, дій, ознак; порівняльної основи): 41, тоді як структур без елемента С налічується 28.

Компаративні вислови-члени речення й пояснювальні речення за класифікацією фольклорних жанрів М. та З. Лановик [5] є малими жанрами усної народної творчості, а саме приказками.

Окрім компаративних фразем-виконувачів функції члена речення або пояснювального речення, використовуються стійкі народні порівняння, які є самоцінною завершеною думкою, тобто в яких фразеологізовані й усталені всі компоненти порівняння (А, В і С – за В. Огольцевим). Таких малих жанрів УНТ (паремій) значно менше в обстежуваній говірці. За класифікацією вони належать до прислів'їв.

Синтаксичний склад прислів'їв можна розглянути всього на декількох прикладах. Вони можуть містити двоскладні структури, але неодмінно з пропущеним або імпліцитним членом речення:

- *Батько й мати – як сволок: удень і вночі усе держуть на плечі* (у другій частині пропущений підмет, який легко відновити з контексту).
- *Зарікалася свиня гімна їсти, коли як біжить, а їх четверо лежить – усі й похвотала* (в останній частині фразеологізму пропущений підмет, який легко відновити з контексту).
- *Одне живе, як вутя на воді, а друге – як на гарячій сковороді* (показниками присудку є обставина місця).

Зустрічаються паремії з будовою односкладних речень:

- *Не такий страшний чорт, як його малюють* (узагальнено-особове).
- *І свинка господинка, як є кому робіть* (безособове).
- *Високий до неба, а дурний, як треба* (називне).

Вживання компаративем-прислів'їв у даній степовій говірці є доволі рідкісним, їх кількість обмежена наведеними вище варіантами (6 структур).

У ході дослідження компаративні діалектні фразеологізми розмежовані на одиниці типу приказок (несамостійних означальних елементів) та структури типу прислів'їв (самостійні структури, що співвідносяться з реченням, мають інтонаційне членування на синтагми, аналогічне розділовим знакам на письмі).

Фразеологізми-приказки класифіковано за **граматичною подібністю до різних частин мови** (у даному випадку це прислівник, дієслово та прикметник) та за **структурно-семантичним складом** (здійснено буквальный розбір компаративем на члени речення – підмет, додаток, означення, обставина та поширені комбіновані структури). Фразеологізми-

прислів'я співвідносяться з односкладними і неповними двоскладними реченнями, але такого типу утворень істотно менше, ніж фразеологізмів-приказок (6 і 69 одиниць).

Беручи за основу граматичний і структурно-семантичний принципи класифікації фразеологізмів, їх можна охарактеризувати за відмінними рисами, але варто зазначити й дещо спільне між ними – усі без винятку одиниці є носіями **емоційно-експресивного значення**, здебільшого **пейоративного** (*держись, як вош кожуха; і свинка господинка, як є кому робіть*) і лише **зрідка мейоративного** (він, як комашка, а вона – як бжзола (працьовиті); *Батько й мати – як сволок: удень і вночі усе держуть на плечі*). Досліджувані фразеологічні одиниці вживаються у мовленні для досягнення комічного ефекту, щоб пожвавити розповідь або влучно зреагувати на певну ситуацію. Показовим щодо їх комізму є часте вживання зменшено-пестливих порівняльних слів (*свинка, петушок, кошенятко, цуцик*).

Результати проведеного дослідження важливі для подальшого аналізу досліджуваної говірки на фразеологічному, лексико-семантичному та синтаксичному рівнях.

Анотація. Стаття посвячена аналізу компаративних діалектних фразеологізмів восточностепного говора. Фразеологізми було охарактеризовано по структурі, граматической функції, семантике сравнительного компонента. Для анализа использовано описательный и сравнительный методы. По грамматическому соответствию выявлено фразеологізми на обозначение состояния, действия и характеристики человека (прилагательное, дополнение, определение, обстоятельство). Исследование семантики выявило наличие коннотации – негативной, реже – позитивной.

Ключевые слова: компаративный диалектный фразеологізм, сравнительный компонент, говор, диалект.

Résumé. Cet article est consacré à l'analyse des idioms d'un comparatifs d'une parois de steppes oriental. Des idiomes ont été classés selon leur structure, fonction grammaticale, la sémantique du composant comparatif. Pour l'analyse ont été utilisées des méthodes comparatives et descriptives. Selon conformité grammaticale ont été révélés les idioms, qui indiquent la voix, les actions et les caractéristiques d'une personne (adjectif, adverbe et verbe); les combinaisons ont été divisées structurellement sur les membres de la proposition (sujet, complément, définition, circonstance). L'étude de la sémantique a révélé la présence la connotation négative, plus rarement positive.

Mots-clés: comparatif idiom dialecte, composant comparatif, patois, dialecte.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Авксентьев Л. Сучасна українська мова. Фразеологія [Текст]/ Леонід Авксентьев. – Х. : Вища школа, 1988. – 150 с.
2. Баран Я. Фразеологія в системі мови [Текст]/ Ярослав Баран. – Івано-Франківськ, 1997. – 200 с.
3. Шкуран О. Національно-культурне підґрунтя компаративних фразеологізмів східнослов'янських та східностепових говірок Середнього Подінців'я [Текст]: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Шкуран; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2011. – 20 с. – укр.
4. Виноградов В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) [Текст], Учпедгиз, М.-Л., 1947.
5. Лановик М., Лановик З. Українська усна народна творчість [Текст]. Навчальний посібник / К. : Знання-Прес, 2006. – 591 с.

УДК 811.161.1:81'373.47

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛЕНГУ В АМЕРИКАНСЬКОМУ КІНОТЕКСТІ (НА МАТЕРІАЛІ СЕРІАЛУ «ТЕОРІЯ ВЕЛИКОГО ВИБУХУ»)

А. Ю. Добровольська, Л. В. Сегін

Анотація. Стаття присвячена вивченню особливостей функціонування сленгу. У ході дослідження розкрито поняття «кінотекст» і його складові. З'ясовано, що кінотекст містить лінгвістичні та нелінгвістичні системи, кожна з яких представлена письмовою (титри, написи) та усною (репліки акторів,